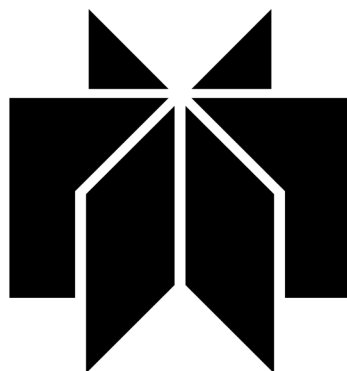

Amazònies. El futur ancestral

13 novembre 2024 — 4 maig 2025

Propostes per treballar a l'aula / Batxillerat

EXPOSICIÓ

Amazònies. El futur ancestral

13 novembre 2024 — 4 maig 2025

—

Amazònies. El futur ancestral és una exposició produïda pel CCCB, que convida a endinsar-se en la immensa riquesa natural i cultural del territori, les ciutats i les comunitats indígenes de l'Amazònia per conèixer l'art, el pensament i l'enorme impacte ecològic d'una regió que és central per al futur del planeta.

L'exposició proposa una mirada coral a la cultura amazònica i reivindica les veus autòctones, que, des de l'art, el pensament, la ciència o l'activisme, plantegen altres maneres de viure, créixer i relacionar-nos amb la natura.

Lluny d'aportar una visió folklòrica o fatalista de la vida a l'Amazònia, l'exposició defensa la connexió i els coneixements profunds que els pobles amazònics tenen de la natura i dels seus avantpassats. L'exposició no només ens parla d'una cultura i un ecosistema valuosos, sinó que ens fa pensar en nosaltres mateixos com a societat, en la fragilitat del nostre entorn i en la necessitat urgent de recuperar formes més respectuoses de viure.

Comissariada per **Claudi Carreras**.

Amb la col·laboració d'experts locals com ara **Paulo Lima Barreto, Eliane Brum, Emilio Fiagama, Lilian Fraiji, Valério Gomes, Nelly Kuiru, Eduardo Góes Neves, Daiara Tukano, Rember Yahuarcani i Joseph Zárate, i la participació del Laboratori d'Aplicacions Bioacústiques de la UPC, la Fundación Ernesto Ventós i la Fundació VIST.**

Artistes i col·lectius indígenes que hi participen in situ: **Andrés Cardona, MAHKU, Elías Mamallacta, Cordelia Sánchez, Olinda Silvano, Nereyda López, Santiago Yahuarcani, Rember Yahuarcani López.**

Índex

Plantejament del dossier pedagògic	4
Competències i objectius	5
Activitat introductòria	7
Activitat vinculada a l'apartat 1 – CONEIXEMENT ANCESTRAL	11
Activitat vinculada a l'apartat 2 – RIU DE CULTURES	22
Activitat vinculada a l'apartat 3 – BONANCES VORACES	25
Activitat vinculada a l'apartat 4 – EL SOMNI AMAZÒNIC	31
Fonts bibliogràfiques	3

Plantejament del dossier pedagògic

Aquest dossier pedagògic per a estudiants de Batxillerat, inspirat en el model de treball de l'Olimpíada de Filosofia de Catalunya¹, pretén apropar els estudiants a les cultures amazòniques des d'una perspectiva conscient i permeable, alineant-se amb el compromís del CCCB d'evitar una visió exotitzadora o etnicista. Tot i que l'exposició incorpora la participació directa de membres de comunitats indígenes en les seves fases de decisió i disseny, el fet de presentar-se en una institució cultural hegemònica comporta inevitablement el risc d'objectificar les cultures representades, especialment per la mirada que, com a espectadors, solem adoptar en espais museístics.

A Barcelona, històricament, l'aparell expositiu ha servit els interessos colonials (per exemple, a l'Exposició Internacional de 1929), presentant les cultures indígenes des d'una perspectiva occidental que reforça una alteritat instrumentalitzada per definir-se a si mateixa. Amb aquest dossier, aspirem a transcendir aquestes dinàmiques, promovent una escolta activa cap als sabers i pràctiques de les comunitats amazòniques.

Aquest enfocament es fonamenta en un exercici d'apropament crític que s'inspira en teories socials contemporànies, que ja han integrat conceptes centrals en les filosofies indígenes, com la interconnexió, la comunitat, la interdependència i la vulnerabilitat compartida. Nocions que els estudis de gènere, els posthumanismes i els corrents co-construccionalistes² han reconegut i incorporat en la seva crítica a la separació jeràrquica entre natura i cultura, subjecte i objecte.

Per això, s'inclou una activitat introductòria basada en el pensament de Donna Haraway. Aquesta activitat funciona com a "pont" per afavorir una actitud de "pensar amb" i no "sobre" les cultures amazòniques, exposant el risc d'objectificació i promovent una comprensió oberta i permeable cap a sabers no occidentals.

---

1. Podeu trobar el dossier pedagògic de l'Olimpíada de Filosofia de Catalunya que va acompanyar l'exposició "IA. Intel·ligència artificial" [aquí](#).

2. Ens referim aquí a la corrent de la filosofia de la ciència que representen investigadors com Thomas Pradeu (CNRS, Universitat de Bordeaux). A la seva obra *The Limits of the Self: Immunology and Biological Identity*, Pradeu sosté que allò exògen és constitutiu de qualsevol organisme: per viure, els animals (inclosos els "animals humans") ingerim, absorbim, inhaled elements del món exterior. Així doncs, és impossible que el cos humà –si vol (sobre)viure– es concebi com una totalitat tancada respecte de l'exterior. En definitiva, allò estranger és constitutiu de tot organisme viu: hem de concebre els cossos (humans i no humans) com oberts, és a dir, com reitera el comissari Claudi Carreras, com parts d'un mateix teixit.

Competències i objectius

Competències específiques de Filosofia de 1r de Batxillerat

- **Competència 2.** Interpretar, generar i comunicar qüestions filosòfiques a partir de la selecció i l'anàlisi rigorosa de fonts per produir i transmetre judicis i tesis personals i desenvolupar una actitud indagadora, autònoma, rigorosa i creativa en l'àmbit de la reflexió filosòfica.
- **Competència 3.** Reconèixer i aplicar les normes de l'argumentació i del diàleg filosòfic, en diferents suports i activitats, per expressar-se amb rigor argumentatiu i desenvolupar el diàleg respectuós i constructiu amb els altres.
- **Competència 5.** Avaluar de manera global, sistèmica i transdisciplinària, problemes ètics i polítics fonamentals i d'actualitat analitzant-los filosòficament per poder tractar-los de manera creativa i prendre una posició.

Objectius d'aprenentatge vinculats a competències

- **Reflexionar críticament sobre la relació dels éssers humans amb els éssers vius no-humans.** Analitzar el rol dels humans dins d'una xarxa interconnectada amb éssers no humans, a través de nocions com la vulnerabilitat compartida i la interdependència.
- **Entendre la necessària crítica epistemològica de nocions claus del pensament modern com “individu”, “subjecte”, “racionalitat”, “natura”, “progrés”, i “autonomia”.** Aquí, es tracta de considerar si conceptes centrals en les cosmovisions indígenes —com **la interdependència i la necessària convivència**— poden proporcionar respostes fonamentals a l'actual crisi climàtica, situant aquests conceptes com a punts de partida per a una filosofia renovada de la vida i del comú.
- **Fomentar la consciència crítica sobre la colonialitat del saber.** Es tracta de sensibilitzar els estudiants sobre els límits d'un saber exclusivament occidental i de donar reconeixement als coneixements provinents de tradicions silenciades, especialment les pràctiques amazòniques. Això inclou una crítica a la supremacia epistemològica del nord global.
- **Conèixer i valorar la diversitat cultural i lingüística de la regió amazònica.** Es tracta d'impulsar els estudiants a reconèixer i valorar la pluralitat de veus que contribueixen a la riquesa cultural global però

també en la capacitat global d'actuar.

- **Explorar les contradiccions ètiques del sistema occidental davant l'amenaça del col·lapse climàtic.** Els estudiants avaluaran críticament el sistema polític i econòmic actual, reflexionant sobre les seves limitacions ètiques. Aquest objectiu apunta a anar més lluny de la impossibilitat d'imaginar futurs esperançadors, "l'és més fàcil imaginar la fi del món que la fi del capitalisme". Analitzar el col·lapse actual del capitalisme i a promoure el pensament crític sobre alternatives inspirades en altres sistemes de valoració de la natura i la sostenibilitat.
- **Reflexionar sobre la qüestió jurídica dels drets de la natura.** Aquest objectiu introdueix la possibilitat de reconèixer la naturalesa com a subjecte de drets. Els estudiants reflexionaran sobre casos com els dels drets dels rius o dels boscos, explorant com una aproximació jurídica d'aquest tipus podria influir en una millor gestió del medi ambient i en el respecte per les formes de vida no humanes.

Activitat introductòria

L'objectiu d'aquesta activitat és introduir, a través de la filòsofa i biòloga Donna Haraway, una **metodologia** de pensament des de la qual aproximar-se des de la nostra mirada occidental a l'art, ciència i pensament indígenes. El pensament occidental de la modernitat emancipada³, desenvolupat a partir dels postulats racionalistes que es generen a Europa, es basa en emancipar l'individu del col·lectiu, construir-lo com un "subjecte propietari". Com recorda Francesca Gargallo a *Feminismos desde Abya Yala* (2013), el que ensenyem des de les escoles sobre la modernitat emancipada és, en gran manera, una universalització dels idearis produïts per les classes privilegiades europees sobre la resta del món (és a dir la producció intel·lectual, religiosa, jurídica, pedagògica i artística que sosté i justifica l'explotació econòmica i l'etnocidi dels pobles de la resta del món) i ha construït un sistema escolar per l'exclusió d'experiències i coneixements que no pertanyen al seu projecte.

La metodologia que es proposa introduir amb el "pensament tentacular" de Haraway busca desviar-se d'aquest sistema escolar d'exclusions. S'escull l'obra d'aquesta pensadora per la manera en què entrellaça la crisi climàtica, el col·lapse del capitalisme i l'antropocè des d'Occident, amb la necessitat d'entendre el món interconnectat reconeixent la presciència mil·lenària en aquest apropament dels sabers/pràctiques indígenes.

Es proposa amb aquest objectiu un fragment de la conversa entre Haraway i Marta Segarra al CCCB, publicada sota el títol "El món que necessitem" (2019) a la col·lecció Breus del CCCB (pp.7-15) i disponible per [visionar íntegrament en línia a la pàgina del CCCB](#). En aquesta conversa desenvolupen alguns dels temes tractats en la proposta teòrica-imaginativa de Haraway, **Seguir con el problema. Generar parentesco en el Chthuluceno** (2019), en el que la filòsofa inventa un concepte, "chtulucè", que ressona amb el títol mateix de l'exposició, "futur ancestral". Els estudiants llegeixen el fragment proporcionat; la/el docent explica els conceptes claus (capitalocè, antropocè, chtulucè). Es reflexiona particularment sobre la proposta metodològica de Haraway per "pensar amb" en el moment de col·lapse actual.

---

3. Seguim aquí la distinció establerta per Gargallo entre "Modernidad" i "modernidad emancipada" (Gargallo, 2013, 44). La modernitat emancipada és la que sorgeix a Europa com a conseqüència de la derrota de les mobilitzacions camperoles de l'Edat Mitjana, cercant terres comunals, perseguint la pobresa i criminalitzant a les dones. Gargallo denomina aquesta modernitat "modernidad del antiolectivismo individualista" i la diferencia de la Modernitat com a moment històric molt més ampli, que inclou moments, espais i geografies que no es poden reduir a una única experiència històrica ni a un únic univers epistèmic (Gargallo, 2013, 45). La "modernidad emancipada" és un model (hegemònic, sens dubte) dins de la Modernitat.

Activitat introductòria (Cont.)

« **Donna Haraway:** No podem parlar sobre el capitalocè i l'antropocè deixant de banda els éssers tel·lúrics, sense està immersos en la Terra, en el que és ctònic, éssers en els quals i dels quals vivim. I això no forma part d'un passat que hagi desaparegut, no se sap ben bé com amb l'arribada d'aquest fenomen tan peculiar que anomenem la modernitat, sinó que és un gruix que es va formant, una presència en procés que ens fa ser qui som i amb la qual hem de treballar per crear un bon compost, un compost calent, no pas una mera pila de brossa i deixalles, sinó un compost ben estratificat que generi els nutrients necessaris per cultivar horts que produeixin aliment i per reparar el sòl dels boscos, dels prats, de les granges, per reparar les aigües. El chtulucè l'entenc com una època en què es recorda, s'actua i es viu com a éssers tel·lúrics. I només en aquest sentit, em sembla, podem criticar correctament les èpoques del capitalocè i l'antropocè [...]

Marta Segarra: De fet, ara que parlem del chtulucè, potser podríem explicar, per a les persones que encara no han llegit el teu llibre, que el mot chtulu fa referència a una aranya [...]. La referència a l'aranya és una proclama a favor de la "tentacularitat", entesa com a model per relacionar-nos amb el món i amb les altres bestioles i, sobretot, com una manera de pensar. [...]

Donna Haraway: [Pensar amb]. Es tractava d'una invitació a pensar d'una altra manera, a pensar amb l'al·licient de fer-ho d'una manera diferent, a pensar establint una relació profitosa amb algú, en lloc de fer-ho partint de la proposició de l'individualisme metodològic, l'ánthropos, o el subjecte racional contingut que, d'alguna manera, és capaç d'analitzar i conèixer la Terra. Aquest mètode de partir de les diverses narracions i mitologies del que pensa tot sol i no és fins Després que incorpora el pensament d'altres al seu és, des de bon començament, tot el contrari de pensar ja establint relacions múltiples.

Aquesta mena de pensament que parteix d'altres i s'hi relaciona és una pràctica epistemològica feminista d'una gran profunditat. I no l'han fet servir només les feministes; les feministes han après de molts altres pensadors, molts d'ells –no tots– indígenes. Al món hi ha molts pensadors, gent que fa coses i gent que viu que no han pres mai com a punt de partida la premissa de l'Home. Però jo, des que era molt jove, en les meves afiliacions, aprenc les mitologies i les Pràctiques de l'Home, sobretot de l'Home blanc. I són aquests relats que jo i les persones com jo tenim la responsabilitat de desfer i reconstruir establint relacions amb molts d'altres. »

Activitat introductòria (Cont.)

Conceptes i definicions

Cerqueu i definiu els termes següents: antropocè, capitalocè, chtulucè, ctònic, ánthropos i éssers tel·lúrics.

Preguntes per fomentar la reflexió crítica i metodològica.

Es proposa que els alumnes les parlin en grups petits i que posteriorment s'obri un diàleg filosòfic conjunt.

- Quin sentit li doneu, amb les vostres paraules, a la proposta de “pensar amb” de Haraway? Penseu en la geometria mateixa que evoca l'expressió, i compareu-la amb la verticalitat i fragmentació del “pensar sobre” i “analitzar”.
- Què us evoca l'expressió “pensar com una aranya”? Investigueu, si cal, de quina manera es relaciona l'aranya amb el seu entorn (teixir, etcètera). Si haguéssiu d'escollir un animal que representés com us ensenyen a pensar a l'escola, quin escolliríeu?
- Quina diferència trobeu entre un “compost” i una “pila de deixalles”? Com creieu que aquesta analogia es tradueix en les relacions humanes amb la natura?

Preguntes per articular un diàleg filosòfic a l'aula:

- Com creieu que podem aplicar aquesta pràctica epistemològica a l'hora de *pensar amb* les cultures amazòniques? Penseu que el dispositiu expositiu pot ser un impediment? Justifiqueu perquè sí o perquè no.
- Què passaria si en lloc de cosificar les comunitats amazòniques, veure-les com “guardians de la natura” des d'una mirada externa i no implicada, provem d'aprendre com pensar amb elles sobre què significa tenir cura del planeta ja no que *habitem*, trepitgem o utilitzem, sinó el planeta que *som* tots?

Activitat introductòria (Cont.)

Conclusions i retroalimentació grupal:

Es proposa fer un full de ruta entre tots i totes de com abordar l'exposició de manera "tentacular". Una vegada fet el recorregut de l'exposició, els estudiants fan una avaluació crítica de quins àmbits, obres concretes o aspectes de l'exposició els han semblat més adequats per pensar "amb", i quins han tingut, en la seva opinió, l'efecte contrari.

Activitat vinculada a l'apartat 1 – CONEIXEMENT ANCESTRAL

Contingut expositiu de l'apartat

Aquest apartat de l'exposició desmunta la idea de l'Amazònia com un territori més "natural" que d'altres llocs a la Terra. Habitada per pobles indígenes des de fa més de 13.000 anys, el bosc tropical es revela a la llum de les teories científiques contemporànies com un "immens jardí" creat pels seus habitants d'una manera sostenible i inimaginable per les lògiques occidentals d'extracció dels territoris. A través de la cosmovisió Tukano de la creació i de l'origen del món, i les obres d'artistes feministes com Daiara Tukano, Olinda Silvano i Cordelia Sánchez, es desmunta la idea colonial de l'Amazònia com a paradís salvatge que ha de ser penetrat a la força i dominat.

Títol de l'activitat: COSMOGONIES I COSMOVISIONS

Algunes consideracions prèvies

Considerem important definir les nocions de cosmovisió⁴ i cosmogonia per no reproduir una relació jeràrquica entre tradicions culturals: podem parlar de cosmovisions tant en el cas de les cultures occidentals com indígenes. Com recorda Haraway, existeix encara avui dia una categorització jeràrquica entre laïcisme, religió i animisme. A Occident ens hauríem mogut entre la religió i el laïcisme amb més o menys èxit, mentre que les comunitats indígenes es mourien en el terreny de l'animisme. Segons Haraway, és urgent prescindir d'aquest terme, "animisme", a l'hora de mirar d'entendre les maneres indígenes de *cosmitzar* ("fer món"), de viure, i de narrar. És més: hem de recordar que tant la laïcitat com l'evangelització han estat eines fonamentals per a la desposseïció, la colonització i les operacions extractives d'arreu del món (Haraway, 2019, 18) i continuen sent-ho (a França, per exemple, entre la laïcitat i les pràctiques musulmanes). Les representacions religioses com "La creació d'Adam" ens diuen molt d'aquestes eines, mentre que les pintures de Tukano ens ofereixen eines alternatives. En aquesta activitat es proposa explorar aquestes dues maneres de *cosmitzar*.

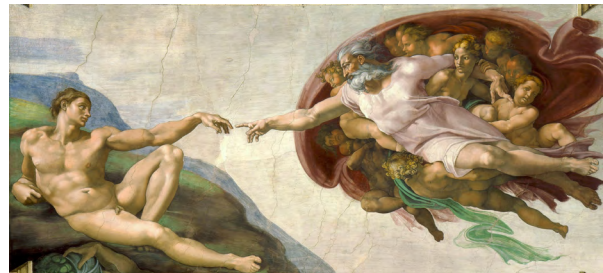
4. Proponem la definició de Cargallo: "Considero que una cosmovisión bien puede relacionarse con una cosmogonía, es decir, con un "génesis" o narración de construcción divina del mundo, tanto como ser una *Weltanschauung*, u observación del mundo, término utilizado en 1914 por el filósofo alemán Wilhelm Dilthey en su obra *Einleitung in die Geisteswissenschaften* (Introducción a las Ciencias Humanas), para explicar que la experiencia vital es una visión general del mundo, fundada intelectual, cultural, emocional y moralmente en un conjunto de principios que se sostienen en las experiencias en un ambiente determinado. El mundo se conoce y reconoce a partir de las visiones que se tienen de él, y este conocimiento es la base desde donde se realiza el saber y la evaluación de las cosas." (Cargallo, *Feminismos desde Abya Yala*, 2013, p.23).

Activitat vinculada a l'apartat 1 – CONEIXEMENT ANCESTRAL (Cont.)

Objectiu de l'activitat

Reflexionar sobre les implicacions filosòfiques, ètiques, polítiques dels relats sobre els orígens o cosmogonies. Aquella hegemònica a Europa, la judeocristiana, i una de les cosmogonies indígenes, la Tukano. Per reflexionar, s'analitza i es confronten en primer lloc les implicacions filosòfiques d'una obra de l'artista visual d'ètnia Tukano, Daira Tukano (São Paulo, 1982), "Ohpeko Pati – world of the sacred waters of the Grand Mother of the universe" (2023) amb una dels frescos religiosos més emblemàtics i replicats de la cultura europea, "La creació d'Adam" (1512) de Michelangelo.

1.1. Anàlisi visual

Es convida a les i els alumnes a descriure críticament les dues obres tenint en compte diferents aspectes que van més enllà del context de la seva producció:

Activitat vinculada a l'apartat 1 – CONEIXEMENT ANCESTRAL (Cont.)

L'element de gènere i l'antropocentrisme.

Michelangelo ens mostra un Déu masculí que crea el *primer home*, Adam. La divinitat té gènere, masculí, però també color de pell, *blanc*. El primer home està fet a la seva imatge, mentre que la primera dona, com relata la Bíblia, és creada a partir de l'home⁵. Un altre element que pot ser objecte d'anàlisi és la representació dels cossos com hermètics, individuals, clarament separats.

Daiara Tukano evoca una cosmogonia en la qual la Gran Àvia, figura femenina, és font de la vida, l'aigua, els boscos i tots aquests com a centrals en la creació del món. Aquest enfocament maternal suggereix no només una reivindicació de la mare que nodreix, sinó també una representació del cos com "obert", travessat per la vida que brota del seu interior.

---

5. Si bé aquesta interpretació ha estat objecte de debat (sobre una traducció incorrecte), hi ha un consens sobre el fet que la idea de la dona com un derivat de l'home ha marcat el pensament occidental. El passatge és el següent:

Gènesi (2, 21-25): Llavors el Senyor-Déu va fer caure l'home en un son profund. Quan quedà adormit, prengué una de les seves costelles i omplí amb carn el buit que havia deixat. De la costella que havia pres a l'home, el Senyor-Déu va fer-ne la dona, i la presentà a l'home. L'home exclamà: "Aquesta sí que és os dels meus ossos i carn de la meua carn! El seu nom serà 'dona', perquè ha estat presa de l'home. Per això l'home deixa el pare i la mare per unir-se a la seva dona, i des d'aquest moment formen una sola carn."

Preguntes per reflexionar:

Com representa la qüestió de la gènesi cada artista? Com apareix la natura representada? I els cossos humans? Quina geometria (vertical/horitzontal, obert/tancat) estableix cada artista per representar la relació entre humans i natura?

- **Individualisme i interdependència.**

Michelangelo representa Adam com a símbol de l'ésser humà com a centre de l'univers, fet a "imatge i semblança de Déu", que reposa sobirà sobre la natura. Daiara Tukano, en canvi, no estableix una separació radical entre la Gran Mare i la natura que sorgeix d'ella a la vegada que l'envolta i la sosté. L'aigua i els éssers del món estan entrelaçats i surten d'aquest cos-matriu-foradat. No hi ha un centre humà, l'individu és part connectada a un tot.

Activitat vinculada a l'apartat 1 – CONEIXEMENT ANCESTRAL (Cont.)

Preguntes per reflexionar (Cont.):

- **Transcendència i immanència:**

Michelangelo ofereix una perspectiva on allò sagrat es manifesta amb la intervenció d'un Déu extern al món, transcendent, que crea el món de manera deliberada, sobirana i ordenada. Déu està separat de la seva creació, és una entitat que la sobrevola i, amb una mirada distanciada, l'objectifica. A l'obra de Tukano, el món sagrat és immanent, present en totes les formes de vida. El més mundà o prosaic és sagrat. No hi ha separació quelcom entre creador i creació. Això implica una espiritualitat en la qual el sagrat permea el món, en lloc d'estar en una figura omnipotent i llunyana.

1.2. Desconstruir l'*Estat de Naturalesa*

Si bé Thomas Hobbes no és l'iniciador de la doctrina del contracte social amb el qual sovint es comença a explicar la història de la filosofia política moderna (Rawls, 2009, 53), és considerat per molts l'obra de pensament polític més important de la llengua anglesa. Aquesta activitat proposa analitzar i historicitzar la visió del contracte social que ha vertebrat la filosofia política fins avui dia. Interessa desconstruir una dicotomia que sovint s'ha construït contra les poblacions indígenes: aquella entre la societat civil i l'estat de naturalesa com estat de barbàrie.

L'objectiu és doble: (1) reflexionar sobre com les idees colonials van influir en les teories polítiques occidentals, i (2) conèixer i contrastar aquesta visió amb la realitat de les cultures indígenes de l'Amazònia, que si viuen en *relació amb la natura* no viuen en un estat de naturalesa, guerra i lluita de tots contra tots com planteja la ficció de Hobbes.

Activitat vinculada a l'apartat 1 – CONEIXEMENT ANCESTRAL (Cont.)

Introducció i lectura de textos.

Es trien extractes claus del Leviatan de Hobbes (adjuntem proposta de fragment, del capítol XIII), en què descriu la natura no només com un *espai* sinó com un *estat* de “guerra de tots contra tots”, on l'única forma de relació és la competència violenta.

S'explica breument que aquest filòsof, com d'altres figures del contractualisme social (John Locke, Jean-Jacques Rousseau)⁶, no tenien contacte directe amb les cultures indígenes, sinó que es basaven en informes colonials que sovint eren distorsionats i esbiaixats (o bé bèsties o bé “bons salvatges”), i els permetien construir les societats occidentals i les seves autoritats polítiques en oposició a la suposada “violència primitiva” de les comunitats originàries.

---

6. Per una introducció esquemàtica als contractualistes socials, es pot suggerir als alumnes que llegeixin l'article de l'Enciclopèdia Britannica. Per anar més lluny, poden consultar l'article de la Stanford Encyclopedia of Philosophy o les *Lecciones sobre la historia de la filosofía política* (2009) de John Rawls.

Comparació amb cosmovisions amazòniques

Es trien textos del pensament amazònic que presenten una altra concepció de la natura (es proposa el text “Resistència amazònica” de la Daiara Tukano), marcada per la coexistència i el respecte, en què els humans són part i no el centre d'un gran teixit interdependent.

Activitat vinculada a l'apartat 1 – CONEIXEMENT ANCESTRAL (Cont.)

Anàlisi crítica i diàleg filosòfic

Preguntes per a la reflexió a partir dels textos:

- Com interpreteu la idea “Una selva no és feta d’un sol arbre. És una gran xarxa de diferents éssers i col·lectius...” des de la perspectiva del poble Yepá Mahsã? Quina concepció de l’ésser humà emergeix d’aquesta imatge de la selva com a teixit interdependent?
- En la concepció de Hobbes, “l’home és un llop per a l’home”, és a dir que tot ésser viu es concep com una amenaça per a la pròpia vida i un competidor a l’hora d’emmagatzemar recursos. Com es podria contrastar aquesta visió amb la concepció indígena d’una “gran xarxa de diferents éssers i col·lectius”?
- Si per Hobbes, la naturalesa es caracteritza per una lluita per la supervivència que només es pot resoldre amb l’establiment d’un contracte social, quin paper té la comunitat i la interdependència en la visió de Daiara Tukano? Podria la *selvitut* funcionar com una mena de “contracte social” respectuós amb la natura basat en la cooperació i el respecte mutu?
- Quines implicacions té la idea que “la resistència de l’última selva del planeta...és potser el gest més important a contracorrent de l’Antropocè”? Com s’entén el rol de la natura, no només com un recurs per explotar, sinó com un espai sagrat i viu que ens connecta amb la nostra pròpia existència?
- En Hobbes, l’estat de naturalesa és un escenari de desconfiança i conflicte, mentre que per al poble Yepá Mahsã, el món natural és un lloc de transformació i pertinença. Com ens afecta la nostra concepció de la natura en la nostra manera de relacionar-nos amb el món i amb els altres?
- Què vol dir que “la Terra-mare és la nostra casa”, i com aquesta visió pot influir en la nostra manera d’entendre el món i les nostres responsabilitats dins d’ell? En què es diferencia d’una concepció instrumental o utilitària de la natura com a “recurs”?

Activitat vinculada a l'apartat 1 – CONEIXEMENT ANCESTRAL (Cont.)

Diàleg filosòfic:

Dividir la classe en dos grups. Un grup defensa la visió de la filosofia política moderna de la “civilització versus l'estat de naturalesa” i l'altre defensa la visió indígena de “coexistència amb la natura”. En el diàleg, cada grup exposa els punts forts i febles de la seva postura, destacant com aquestes visions afecten la concepció mateixa de l'ésser humà (com independent o dependent, competitiu o col·laboratiu...) i les seves relacions amb la natura i altres éssers no-humans.

Per anar més lluny⁷: recerca historiogràfica i exercici d'imaginació crítica

Aquesta activitat complementària anima els estudiants a investigar com molts filòsofs occidentals, en construir el concepte de “l'estat de naturalesa”, es van basar en informes colonials que sovint distorsionaven la realitat de les poblacions indígenes i afavorien la imatge que tenia occident de si mateixa. Aquest enfocament ofereix una oportunitat de comparar aquest procés amb altres reflexions historiogràfiques, com les que s'han desenvolupat sobre la figura especulativa de l'esclau en la filosofia occidental⁸.

---

7. **Objectius d'aquesta activitat addicional:** Convidar els estudiants a fer un exercici de “desconstrucció històrica”, analitzant com els prejudicis dels pensadors occidentals envers les societats no europees van inspirar les seves idees sobre la naturalesa humana i l'organització política. Promoure una imaginació crítica que qüestionï les arrels del pensament polític occidental i proposi noves perspectives basades en la col·laboració, la interdependència i la sostenibilitat, a partir de les filosofies i pràctiques indígenes.

8. La filòsofa Sabine Broeck (2018), seguint a pensadores de l'esclavitud transatlàntica (Spillers, Hartman) ha demostrat com a la filosofia hegeliana així com per part d'altres pensadors clau de la modernitat occidental (Nietzsche, Wollstonecraft, Simone de Beauvoir), l'esclau s'ha considerat una figura especulativa que representa la submissió a la vida corporal en oposició a la racionalitat lliure. Tanmateix, aquesta representació abstracta va desconnectada de la realitat dels esclaus històrics, que no es definien només per la submissió sinó també per una capacitat d'agència i resistència comunitària. Així mateix, el concepte d'“estat de naturalesa” es presenta sovint com una mena de “ficció útil” pel pensament, però està basat en estereotips i prejudicis colonials que han perpetuat la idea de les cultures indígenes com a primitives i salvatges.

Aquest enfocament pot oferir als estudiants una visió més crítica de com les idees fonamentals de la filosofia política moderna han estat altament influïdes pels relats i interessos colonials.

Activitat vinculada a l'apartat 1 – CONEIXEMENT ANCESTRAL (Cont.)

Treball de recerca:

Els estudiants poden investigar els informes colonials o altres textos d'època per analitzar com es descrivien les cultures no europees i com aquests informes van influenciar pensadors com Hobbes, Locke i Rousseau. Es tracta d'identificar els biaixos presents en aquests documents i com aquestes percepcions van consolidar la dicotomia entre civilització i barbàrie en el pensament polític europeu.

Reflexió:

En la línia de la historiografia de l'esclavitud, els estudiants poden reflexionar sobre com un enfocament que redueix les societats indígenes a figures abstractes (com l'estat de naturalesa) empobreix la comprensió de la diversitat humana. Això els permetrà comprendre millor les limitacions del pensament especulatiu quan es desconnecta de les realitats socials concretes.

Exercici d'imaginació crítica:

Finalment, els estudiants poden explorar com seria un sistema polític i social basat en conceptes com la interdependència i la reciprocitat, en comptes de la competitivitat i l'individualisme. Això els anima a pensar en nous models d'organització comunitària que s'inspirin en les cosmovisions indígenes de l'Amazònia, especialment en relació amb els drets de la natura, la sostenibilitat i la coexistència amb altres éssers vius.

Activitat vinculada a l'apartat 1 – CONEIXEMENT ANCESTRAL (Cont.)

Materials: fragments dels textos

[1] Hobbes, Thomas. *Leviatán. O la materia, forma y poder de una república eclesiástica y civil*. Ciudad de México: Fondo de Cultura Económica, 2017, pp.116–117.

«La naturaleza ha hecho a los hombres tan iguales en las facultades del cuerpo y del espíritu que, si bien un hombre es, a veces, evidentemente, más fuerte de cuerpo o más sagaz de entendimiento que otro, cuando se considera en conjunto, la diferencia entre hombre y hombre no es tan importante que uno pueda reclamar, a base de ella, para sí mismo, un beneficio cualquiera al que otro no pueda aspirar como él. [...]

De esta igualdad en cuanto a la capacidad se deriva la igualdad de esperanza respecto a la consecución de nuestros fines. Ésta es la causa de que, si dos hombres desean la misma cosa, y en modo alguno pueden disfrutarla ambos, se vuelven enemigos, y en el camino que conduce al fin (que es, principalmente, su propia conservación y a veces su delectación tan sólo) tratan de aniquilarse o sojuzgarse uno a otro. De aquí que un agresor no tema otra cosa que el poder singular de otro hombre; si alguien planta, siembra, construye o posee un lugar conveniente, cabe probablemente esperar que vengan otros, con sus fuerzas unidas, para desposeerle y privarle, no sólo del fruto de su trabajo, sino también de su vida o de su libertad. Y el invasor, a su vez, se encuentra en el mismo peligro con respecto a otros. [...]

Así hallamos en la naturaleza del hombre tres causas principales de discordia. Primera, la competencia; segunda, la desconfianza; tercera, la gloria. [62] La primera causa impulsa a los hombres a atacarse para lograr un beneficio; la segunda, para lograr seguridad; la tercera, para ganar reputación. La primera hace uso de la violencia para convertirse en dueña de las personas, mujeres, niños y ganados de otros hombres; la segunda, para defenderlos; la tercera, recurre a la fuerza por motivos insignificantes, como una palabra, una sonrisa, una opinión distinta, como cualquier otro signo de subestimación, ya sea directamente en sus personas o de modo indirecto en su descendencia, en sus amigos, en su nación, en su profesión o en su apellido.

Con todo ello es manifiesto que durante el tiempo en que los hombres viven sin un poder común que los atemorice a todos, se hallan en la condición o estado que se denomina guerra; una guerra tal que es la de todos contra todos. Porque la GUERRA no consiste solamente en batallar, en el acto de luchar, sino que se da durante el lapso de tiempo en que la voluntad de luchar se manifiesta de modo suficiente. [...]

Activitat vinculada a l'apartat 1 – CONEIXEMENT ANCESTRAL (Cont.)

Materials: fragments dels textos (Cont.)

Por consiguiente, todo aquello que es consustancial a un tiempo de guerra, durante el cual cada hombre es enemigo de los demás, es natural también en el tiempo en que los hombres viven sin otra seguridad que la que su propia fuerza y su propia invención pueden proporcionarles. En una situación semejante no existe oportunidad para la industria, ya que su fruto es incierto; por consiguiente no hay cultivo de la tierra, ni navegación, ni uso de los artículos que pueden ser importados por mar, ni construcciones confortables, ni instrumentos para mover y remover las cosas que requieren mucha fuerza, ni conocimiento de la faz de la tierra, ni cómputo del tiempo, ni artes, ni letras, ni sociedad; y lo que es peor de todo, existe continuo temor y peligro de muerte violenta; y la vida del hombre es solitaria, pobre, tosca, embrutecida y breve. [...]

Acaso puede pensarse que nunca existió un tiempo o condición en que se diera una guerra semejante, y, en efecto, **yo creo que nunca ocurrió generalmente así, en el mundo entero; pero existen varios lugares donde viven ahora de ese modo. Los pueblos salvajes en varias comarcas de América**, si se exceptúa el régimen de pequeñas familias cuya concordia depende de la concupiscencia natural, carecen de gobierno en absoluto, y viven actualmente en ese estado bestial a que me he referido. De cualquier modo que sea, puede percibirse cuál será el género de vida cuando no exista un poder común que temer, pues el régimen de vida de los hombres que antes vivían bajo un gobierno pacífico suele degenerar en una guerra civil.»

[2] Tukano, Daiara. “Resistència amazònica” a *Amazònies. El futur ancestral* (catàleg). Edició CCCB - Direcció de Comunicació de la Diputació de Barcelona, 2025.

«Un dels aspectes més encantadors de la perspectiva indígena, respecte de la nostra pertinença al territori, és que tot sovint ens considerem fills de la Terra. Som fills de la Terra, igual com som fills de la nostra mare, i en aquest cas la Terra és el mateix cos maternal generador de tota vida al voltant nostre, i per al poble Yepá Mahsã no és diferent. Nosaltres tenim un gran avi de l'univers i una gran àvia de l'univers, i el seu nom és Yepário. Nosaltres som el poble Yepá Mahsã, som el poble de Yepá, nosaltres, els pobles de la Terra, d'aquesta Terra-mare, som també Yepá Mahsã fills del temps –Yepá Wanka– el guia de tots els temps. No hi ha paraules exactes per traduir literalment el que vol dir Yepá Mahsã, però aquestes dues visions (la de ser néts d'un gran avi i d'una gran àvia), ens porten al sentit de pertànyer i d'habitar constantment un cos viu que es tradueix en tots els espais, des del planeta mateix i la selva, com a territoris que respiren i que es transformen constantment (com nosaltres), fins a les nostres cases, les nostres *malocas*, les nostres *bahsakewii*, les nostres cabanes de cerimònia que representen també el cos d'aquesta gran mare.

Activitat vinculada a l'apartat 1 – CONEIXEMENT ANCESTRAL (Cont.)

Materials: fragments dels textos (Cont.)

Conta la història de la creació, en les diverses versions presents en els clans dels pobles del tronc lingüístic tukano, que abans de ser creada la humanitat, abans que nosaltres existíssim, van existir primer uns altres pobles: van existir els pobles dels animals i, abans, els pobles dels peixos, els *waimahsã*. Però per a la creació de la vida, primerament, abans de res, hi va haver les plantes: aquelles plantes sagrades, aquelles medecines de la fulla de coca, de la fulla de tabac, que donen origen a la creació i a la generació de vida a les aigües. A través del pensament de la Gran Àvia de l'Univers, la gran mare, l'esperit femení detentor del coneixement de les plantes, es genera tot el món que ens envolta, i la força d'aquell pensament continua fins avui amb el zel femení en les artigades, les plantacions, els aliments i es connecta profundament amb l'exercici i la pràctica de nodrir, d'alimentar, de garantir el futur a les pròximes generacions.

La figura de la Terra-mare és present en molts pobles al voltant del món i el territori amazònic no n'és una excepció. Parlem d'una selva plantada per milers d'anys i milers d'artigades, de pobles que van transitar per tot aquest territori continental trobant-se, trenant-se i teixint aliances fins a donar nom a les seves localitats i crear, al llarg del trajecte, les seves identitats col·lectives. [...]

La resistència de l'última selva del planeta, amb tots els seus éssers, orgànics i minerals, físics i abstractes, materials i immaterials, és potser el gest més important a contracorrent de l'Antropocè. Una selva que, a través dels seus fills, continua dreçant-se i orientant-nos sobre el sentit de la vida i de l'existència, i la nostra mare ens alerta: Nosaltres som transformació! Si volem continuar vivint ens hem de transformar! Però no empaitant les utopies de la modernitat o del progrés, no ofegant-nos en les nostres il·lusions i els nostres desvaris de poder. I si en algun moment ens perdem per aquests camins, aprenquem a caure i, en la caiguda, aprenquem a tornar a terra per arrelar-nos amb el pensament de l'origen, d'honorar i respectar l'origen de tot allò que és cos d'aquesta mare.

Una selva no és feta d'un sol arbre. És una gran xarxa de diferents éssers i col·lectius que va empenyent tots els territoris que l'envolten cap a la idea de selvitut. Que puguem portar aquest pensament amazònic, amb totes les seves llavors plurals, per germinar en els terrenys àrids, en els terrenys abandonats, en les ciutats, en els deserts, en els camps i en els racons de tots els continents. La resistència amazònica pot ser plantada a qualsevol lloc, ja que parteix del principi de la diversitat com a punt central del cos de la nostra mare. La Terra-mare és la nostra casa, reconèixer això ens obliga a assumir la llibertat i la responsabilitat de cuidar i honorar tot el terra que trepitgem.»

Activitat vinculada a l'apartat 2 - RIU DE CULTURES

Contingut expositiu de l'apartat:

Aquest apartat de l'exposició desmunta els imaginaris amazònics, que estan carregats d'estereotips i prejudicis. En l'actualitat, les poblacions amazòniques són el punt de trobada de dues realitats: d'una banda, la constituïda pels coneixements ancestrals dels pobladors originaris i, d'una altra, la conformada pels pobles afrodescendents, colons i ribeirinhos arribats en diferents etapes migratòries a la regió. A més, la diversitat contemporània que també ve reivindicada per les comunitats LGTBIQ+ i les lluites feministes. Aquesta fusió de sabers pot representar una oportunitat inigualable per generar un teixit social nou i construir horitzons compartits, molt més sostenibles i equilibrats.

**Títol de l'activitat: RESISTÈNCIES I SUBVERSIONS
DE LA MIRADA DEVORADORA OCCIDENTAL**

Proposta d'activitat

Introducció breu a la temàtica:

Es proposa començar l'activitat amb la lectura de fragments de l'article "Devorar al otro: deseo y resistencia" (1992), de bell hooks, la qual ens parla des de la perspectiva de l'apropiació cultural blanca i la comercialització d'allò "negre" com sinònim de "primitiu". De la lectura s'extreuen conceptes que seran útils per pensar la qüestió de la representació i exotització de les poblacions amazòniques, i com aquestes resisteixen i produeixen nous i necessaris imaginaris.

Activitat vinculada a l'apartat 2 – RIU DE CULTURES (Cont.)

Recerca i reflexió per grups.

Els estudiants es divideixen en grups petits i fan una breu recerca en línia sobre les representacions culturals de les poblacions amazòniques (al cinema, a la literatura, a la moda). Després reflexionen sobre les troballes:

- Quines són les representacions més habituals dels pobles amazònics en la cultura occidental?
- Quin paper han jugat les ciències socials, com l'etnografia, en aquestes representacions?
- Per què creieu que s'han creat aquests estereotips i quina relació establím amb ells [penseu en l'expressió del fragment de bell hooks sobre l'Altre com un "condiment"]?
- Què vol dir "apropiació cultural" en aquest context?

Anàlisi d'imatges:

- Els estudiants escullen una obra d'artistes com Gê Viana, Paulo Desana o Laíza Ferreira, que desafien les representacions estereotípiques i exotitzants dels pobles amazònics (indígenes, afrodescendents, ribeirinhos). [Apareixen al subapartat de 2.1. de l'exposició, "Població amazònica"]
- Cada estudiant reflexiona sobre com aquesta obra subverteix la "mirada devoradora blanca" descrita per bell hooks. També es planteja com l'obra contribueix a la descolonització de la imatge de l'Amazònia.

Reflexió col·lectiva:

Proposem obrir un diàleg filosòfic en què els estudiants comparteixin les seves eleccions d'obra i reflexionin sobre les següents qüestions:

- Quin efecte tenen els imaginaris creats per les cultures dominants en les cultures minoritzades?
- Quines estratègies utilitzen les cultures minoritzades per resistir o contrarestar aquests imaginaris?
- Quin paral·lelisme podem trobar entre aquestes representacions i la manera en què el pensament filosòfic occidental veu a l'Altre (no-occidental) com algú que existeix per satisfer els interessos i necessitats dels més privilegiats?

Activitat vinculada a l'apartat 2 – RIU DE CULTURES (Cont.)

Per anar més lluny i ampliar el diàleg sobre l'apropiació cultural en relació amb d'altres fenòmens similars que apareixen a l'exposició:

- L'ús de les plantes medicinals indígenes com a drogues recreatives per part de persones privilegiades a Silicon Valley (Califòrnia). [Apareix a l'apartat 1.8. Plantes de Poder de l'exposició].
- La comercialització de peces d'ús quotidià de la cultura indígena (escultures dels esperits, per exemple), extretes del seu context original i transformades en objectes de mercat dins del món de l'art.

Materials

- **Sèrie “Paridade”** de Gê Viana
- **Sèrie “Pamürimasa** (os “Espíritos da Transformação) de Paulo Desano.
- **Fotografies** de Laíza Ferreira.
- **Fragment de l'article “Devorar al otro: deseo y resistencia” (1992) de bell hooks:**

«En los debates actuales acerca de la raza y diferencia, la cultura de masas es la que declara públicamente y perpetúa la idea de que puede ser placentero reconocer y disfrutar las diferencias raciales. Convertir la Otredad en mercancía ha tenido mucho éxito porque se ofrece como un nuevo deleite, más intenso y satisfactorio que los modos comunes de hacer y sentir. En la cultura comercial, la etnicidad se convierte en especia, condimento que puede animar el platillo aburrido que es la cultura blanca dominante. Se transgreden y se hacen explícitos los tabúes culturales en torno a la sexualidad y el deseo cuando los medios de información bombardean a la gente con un mensaje de diferencia que ya no se basa en la suposición de que “las rubias se divierten más”, según proclamaba la supremacía blanca. La “diversión real” se logra al traer a la superficie todas esas molestas fantasías y anhelos inconscientes acerca del contacto con el Otro, insertados en la estructura profunda secreta (no tan secreta) de la supremacía blanca. De muchas maneras es un renacimiento contemporáneo del interés por lo “primitivo” [...]» (hooks, 1992, pp.17-18)

Activitat vinculada a l'apartat 3 – BONANCES VORACES

Contingut expositiu de l'apartat:

Aquest apartat de l'exposició mostra la història colonial de l'Amazònia com una crònica de l'extractivisme abusiu, revers necessari del “progrés” occidental. Des del segle XVI, els europeus van ocupar els territoris per a explotar els seus recursos naturals, minerals i humans, establir nous centres urbans i evangelitzar els seus habitants. La dicotomia del pensament modern occidental entre “civilització” i “salvatgisme” o “barbàrie” travessa les relacions polítiques i socials dels països de la conca amazònica.

Títol de l'activitat: **CONSIDERACIONS FILOSÒFIQUES SOBRE L'EXTRACTIVISME A L'AMAZÒNIA**

Objectius:

- Entendre que el “progrés” occidental s'ha construït en gran part a partir de l'extractivisme abusiu de territoris com l'Amazònia.
- Analitzar críticament les justificacions utilitzades des del discurs occidental per explotar econòmicament els recursos naturals del sud global
- Qüestionar les idees de “bonança”, “riquesa” i “progrés” occidentals, posant-los en contrast amb les visions de les cultures amazòniques.

Materials:

- **Textos de suport** “Cicles econòmics de l'extractivisme a l'Amazònia: un futur nou o un passat que no passa”, de Carlos Valério Aguiar Gomes [1], i fragments del capítol “13. Aprender de las culturas que han vivido en paz con su territorio”, del llibre coordinat per Yayo Herrero i d'altres membres del col·lectiu Ecologistas En Acción, *Cambiar las gafas para mirar el mundo. Una nueva cultura de la sostenibilidad* (2015).
- Elements visuals de projectes extractius a l'Amazònia i els seus impactes (les trobareu també a l'exposició):
  - Fotografies de Wara Vargas sobre l'extracció d'or a l'Amazònia, [aquí](#).
  - Fotografies de la sèrie “Piatsaw. The resistance of the indigenous nations of Ecuadorian Amazon” de Nicola –Ókin– Frioli, [aquí](#)
  - Fotografies de la sèrie “Amazonia Dystopia” de Lalo de Almeida sobre la hidroelèctrica de Belo Monte, [aquí](#).

Activitat vinculada a l'apartat 3 – BONANCES VORACES (Cont.)

Etapas de l'activitat:

1. Anàlisi crítica del “progrés” occidental

Lectura dels fragments del llibre d'Herrero (p.23 [1] i, p.282, [2] i [3]):

[1] El pensamiento único propone la economía como el eje central de percepción y valoración de la realidad y descarta aquello que no se traduce en beneficios monetarios, que para este reducido campo de visión son externalidades. Lo que la economía llama externalidades muchas veces son, desde el punto de vista de la cultura de la sostenibilidad, las cosas esenciales o centrales. El trabajo de reproducción de la naturaleza es marginal en la economía, excepto cuando se le puede sacar provecho comercial, sin embargo, nos abre la posibilidad de seguir viviendo. El trabajo de muchas mujeres del planeta dedicado a la alimentación, crianza y cuidado de las personas, no se contabiliza, e incluso puede llegar a no considerarse trabajo o actividad. Los trabajadores asalariados, para la economía convencional, llegan a la puerta de la oficina sanos y alimentados como por arte de magia.

Los indicadores de la economía neoclásica no distinguen entre producción de cosas necesarias y producción de cosas superfluas y con frecuencia dan más valor a las que, además de innecesarias, son contraproducentes desde un punto de vista ecológico. Ir y volver en avión en el día, desde París o Barcelona, para comer con los amigos en Venecia, es valorado por la economía como un signo de buena vida. Sin embargo, para una cultura de la sostenibilidad es un signo de muerte. Pero todavía no hemos incorporado las categorías esenciales necesarias para darnos cuenta de ello.

[2] Las culturas tradicionales según el pensamiento único:

- Las culturas que utilizan poca energía y emiten pocos residuos para sobrevivir son atrasadas.
- Sería deseable que las culturas atrasadas llegaran a tener nuestros niveles de consumo.
- Para salir de su atraso tendrían que tener nuestro desarrollo tecnológico.
- Los conocimientos de las culturas atrasadas son en buena medida erróneos y supersticiosos.
- El pensamiento único no valora la pervivencia secular de estas culturas en equilibrio con su territorio (cosa que no se puede decir de la civilización technoindustrial).
- Valen más los intereses de Repsol que los de 20.000 indígenas asentados en un territorio.
- La conciencia ecológica es resultado del desarrollo.

Activitat vinculada a l'apartat 3 – BONANCES VORACES (Cont.)

[3] Las culturas tradicionales según la cultura de la sostenibilidad:

- Muchas de ellas son más eficientes desde el punto de vista ecológico.
- Depositán un saber digno de tener en cuenta en un momento en el que se ha sobrepasado la capacidad de carga de la biosfera.
- Tienen capacidad para mirar nuestra civilización desde fuera, libres de los supuestos que nos impiden mirarnos críticamente a nosotros mismos.

1.1 Anàlisi dels fragments. Preguntes per una lectura guiada i discussió del text:

- Com enteneu les expressions “pensament únic” i “cultura de la sostenibilitat”?
- Quin paper juga el pensament únic a l'hora de definir què té valor, què és necessari a les societats actuals?
- Què son les “externalitats” segons el pensament únic? Podeu pensar en coses de valor al vostre dia a dia que, segons aquesta lògica, es consideren “externalitats”?
- De quina manera qüestiona el text la noció de “bona vida” que tenim a la cultura occidental?

1.2 Dividir la classe en petits grups i assignar a cada grup una afirmació del text d'Herro sobre la visió del “pensament únic” occidental cap a les cultures tradicionals amazòniques.

1.3 Exemples d'afirmacions:

“Les cultures amb baix consum energètic són considerades endarrerides”, o “Els coneixements d'aquestes cultures són considerats erronis o supersticions”.

1.4 Cada grup ha d'analitzar la seva afirmació i respondre:

Com creieu que aquesta visió ha justificat l'explotació dels recursos amazònics per part d'Occident?

Activitat vinculada a l'apartat 3 – BONANCES VORACES (Cont.)

2. Recerca i anàlisi de casos reals d'extractivisme

2.1 Buscar la definició d'extractivisme.

2.2 Llegir el fragment [4], que correspon al text de Carlos Aguiar Gomes sobre el neoextractivisme.

[4] “Cicles econòmics de l'extractivisme a l'Amazònia: un futur nou o un passat que no passa”, de Carlos Valério Aguiar Gomes

«L'Amazònia és una regió de superlatius, tant per la gran diversitat biològica com per les seves característiques socioculturals. Colonitzada durant el període més intens de l'interès europeu per l'exotisme, tant el de l'Orient com el de l'Àfrica o el de les Amèriques, la història econòmica de l'Amazònia al llarg de segles ha estat marcada per cicles de prosperitat i de recessió, vinculats sempre amb l'explotació d'algun recurs natural, a través d'un model d'economia d'exportació essencialment extractivista, on varien els productes extrets, la intensitat, els cicles d'explotació i la seva importància econòmica. [...]

De forma general, al llarg del segle xx, l'extractivisme continua i s'amplia amb diversos graus d'intensitat, i és una constant en la vida socioeconòmica, ambiental i política de tots els països de la regió Amazònica. Aquest model extractiu, de totes maneres, va adquirint noves dimensions per la diversitat d'activitats, escala de producció i massives inversions públiques i privades, i amb actors nacionals i transnacionals implicats; tots ells lligats als interessos d'expansió del capital cap a noves àrees i mercats globals, que operen ara sota l'ègida d'un concepte «nou»: el neoextractivisme. Així es multipliquen a la regió les grans iniciatives mineres, petrolieres, d'explotació de fusta, alhora que s'expandeix la frontera agropecuària del negoci a través de monocultius com ara la ramaderia, la soja, els biocombustibles, o d'altres lligats a la producció de mercaderies agràries per al mercat mundial. Això passa en consonància amb grans inversions públiques i privades en obres d'infraestructura, com la construcció de megaprojectes hidroelèctrics i de logística de transport terrestre, ferroviari, fluvial i portuari, que busquen donar suport a la logística de producció i exportació, sobretot dels sectors d'extracció mineral i de mercaderies agropecuàries.

A partir del final del segle xx, l'Amazònia passa a ser vista com un *hot spot* de biodiversitat i adquireix un paper significatiu en els fòrums internacionals sobre material genètic per a recerca mèdica i les preocupacions mundials emergents sobre canvis climàtics globals. Al mateix temps les noves dinàmiques econòmiques mogudes pel neo-extractivisme i basades en la pressió sobre els recursos naturals promouen un procés massiu de desforestació regional i usurpació

Activitat vinculada a l'apartat 3 – BONANCES VORACES (Cont.)

de terres, que s'incrementa sobre les terres on viuen poblacions tradicionals, per part de grans empreses per fomentar l'agronegoci, i un intens procés de violència agrària amb enfrontaments entre nous actors empresarials, grans corporacions econòmiques, governs i moviments socials representatius d'organitzacions de pobles i comunitats tradicionals i societats camperoles, que lluiten per garantir els seus drets a la terra i a la protecció dels seus modes de vida tradicionals a la regió. A més de la contínua lluita dels pobles indígenes per la protecció i demarcació dels seus territoris, potser el cas més simbòlic d'aquests conflictes va ser el de la lluita dels seringueiros, els cauters de l'estat d'Acre, al Brasil, que liderats per en Chico Mendes, es van oposar a la destrucció dels boscos per implantar pasturatges per al bestiar dels grans propietaris acabats d'arribar a la regió. Entre molts altres missatges per a una nova visió del desenvolupament de la regió, en Chico Mendes, assassinat l'any 1988, acostumava a dir que «els funerals no salvarien l'Amazònia». El nombre de dirigents de moviments socioambientals assassinats a la regió ha continuat i ha crescut, per les mateixes raons que en Chico va ser assassinat, fa gairebé quatre dècades. [...]

Cal un «canvi de ruta» en els models de desenvolupament; l'Amazònia necessita deixar de ser vista només com un magatzem de reserva de les necessitats econòmiques i industrials globals. Això s'ha de canviar i implica un ampli procés de participació de la societat dels països amazònics i de la societat global. Es fa urgent la garantia d'un futur que valori la biodiversitat, els sabers culturals dels pobles, que sigui inclusiu, equitatiu i resilient –que promogui un desenvolupament per a la vida i no al contrari.»

Activitat vinculada a l'apartat 3 – BONANCES VORACES (Cont.)

2.3 Assignar casos d'extractivisme contemporanis a grups d'estudiants a partir del text d'Aguiar Gomes

Per exemple: explotacions mineres, petrolieres, d'explotació de la fusta, monocultius de ramaderia, soja, biocombustibles, megaprojectes hidroelèctrics...

- Demanar a l'alumnat que, amb l'ajuda dels conceptes presentats, miri de classificar els impactes d'aquests casos en una petita **taula de conseqüències**:

Beneficis obtinguts per les empreses/corporacions	Efectes sobre les comunitats locals	Impactes en l'ecosistema
---	-------------------------------------	--------------------------

- Demanar que consultin (en cas que n'hi hagi) els reportatges fotogràfics que documenten els impactes d'aquests casos d'extractivisme, analitzin les imatges i incorporin les seves impressions a la taula de conseqüències.

2.4 Recerca

Fer una breu recerca de la resistència indígena (si n'hi ha hagut) davant de cada cas d'extractivisme contemporani assignat. Per exemple, en el cas de la resistència indígena davant les hidroelèctriques, tenim el cas de la lluita dels riberencs contra la hidroelèctrica Belo Monte relatada per Eliane Brum al seu llibre⁹; en el cas de la desforestació per un monocultiu de ramaderia, tenim la lluita de Chico Mendes i els seringueiros, mencionada en el fragment de Carlos Valério Aguiar Gomes.

9. Podeu trobar una activitat associada al cas concret de la resistència dels riberencs contra la hidroelèctrica Belo Monte –que lluiten per destruir la presa col·locada al riu Xingu i recuperar la seva forma de vida– en el **dossier pedagògic** que acompanya la xerrada per estudiants de secundària “L'Amazònia, posar la vida al centre. Un matí amb Eliane Brum” (activitat 3).

3. Reflexió Final i Conclusions

Posar en comú els punts destacats i obrir un últim diàleg filosòfic:

- Podem avui dia considerar que Occident ha portat “progrés” a l'Amazònia?
- Quin impacte real podem tenir, a nivell individual, en la manera en què consumim (penseu en què mengem, com ens desplaçem...) per evitar contribuir a les lògiques extractivistes? Quins creieu que són els límits d'aquesta aproximació individual?

Activitat vinculada a l'apartat 4 – SOM UN TEIXIT

Contingut expositiu de l'apartat i del subapartat al que es vincula:

Amb unes 16.000 espècies d'arbres i 50.000 de plantes, moltes encara desconegudes, milions de fongs i d'éssers unicel·lulars, el bosc tropical amazònic és probablement la zona forestal més rica del planeta. En una instal·lació comissariada per Lilian Fraiji, es presenten imatges que representen la complexitat dels ecosistemes amazònics i la seva interconnexió. S'incideix en aquest punt en el necessari debat sobre els processos legals oberts en molts dels països de la regió amb la finalitat d'augmentar els mecanismes de protecció dels seus biomes.

Títol de l'activitat: DELS DRETS INDIVIDUALS ALS DRETS DEL TEIXIT DEL QUE FORMEM PART

Objectiu de l'activitat:

Prendre consciència de l'enorme dimensió, diversitat d'arbres, plantes, fongs, animals i humans que formen part interrelacionada del gran ecosistema de l'Amazònia. Un ecosistema que s'està reduint i està en perill de degradació a causa de la extracció dels minerals, arbres i petroli del seu territori.

Està científicament demostrat que l'Amazònia té una afectació local i global en els cicles del carboni, oxigen i aigua, imprescindibles per a la salut del planeta i tots els seus habitants i que la seva destrucció accelera clarament el canvi climàtic, raó per la qual necessitem dotar-nos d'una legislació apropiada que arribi a constituir els ecosistemes complets de subjectes jurídics, amb la finalitat d'augmentar els mecanismes de protecció dels seus biomes.

Activitat vinculada a l'apartat 4 – SOM UN TEIXIT (Cont.)

Desenvolupament de l'activitat

- **Lectura de textos:** els estudiants llegeixen tres fragments relacionats amb els drets de la Natura i la proposta política de “Amazônia Centro Do Mundo”, exposada per Eliane Brum.
  1. Declaración Universal de la Madre Tierra (DUDMT), 22 d'abril de 2010
  2. Veredict del Tribunal Internacional pels Drets de la Natura – Cas Amazònia, 4 de novembre de 2021.
  3. Reconeixement de la personalitat jurídica del Mar Menor i la seva Conca (BOE, 30 de setembre de 2022).
  4. Fragment del capítol “Amazonia, centro del mundo” d'Eliane Brum

Extractes de textos.

1. Extracte de la DUDMT [Declaración Universal de los Derechos de la Madre Tierra. From World People's Conference on Climate Change and the Rights of Mother Earth, Cochabamba, Bolivia, 22 April – Earth Day 2010.]:

«Preámbulo. Nosotros, los pueblos de la Tierra: Considerando que todos somos parte de la Madre Tierra, una comunidad indivisible vital de seres interdependientes e interrelacionados con un destino común; Reconociendo con gratitud que la Madre Tierra es fuente de vida, alimento, enseñanza, y provee todo lo que necesitamos para vivir bien; Reconociendo que el sistema capitalista y todas las formas de depredación, explotación, abuso y contaminación han causado gran destrucción, degradación y alteración a la Madre Tierra, colocando en riesgo la vida como hoy la conocemos, producto de fenómenos como el cambio climático; Convencidos de que en una comunidad de vida interdependiente no es posible reconocer derechos solamente a los seres humanos, sin provocar un desequilibrio en la Madre Tierra; Afirmando que para garantizar los derechos humanos es necesario reconocer y defender los derechos de la Madre Tierra y de todos los seres que la componen, y que existen culturas, prácticas y leyes que lo hacen; Conscientes de la urgencia de tomar acciones colectivas decisivas para transformar las estructuras y sistemas que causan el cambio climático y otras amenazas a la Madre Tierra; Proclamamos esta Declaración Universal de Derechos de la Madre Tierra, y hacemos un llamado a la Asamblea General de las Naciones Unidas para adoptarla, como propósito común para todos los pueblos y naciones

Activitat vinculada a l'apartat 4 – SOM UN TEIXIT (Cont.)

del mundo, a fin de que tanto los individuos como las instituciones, se responsabilicen por promover mediante la enseñanza, la educación, y la concientización, el respeto a estos derechos reconocidos en esta Declaración, y asegurar a través de medidas y mecanismos pronto y progresivos de carácter nacional e internacional, su reconocimiento y aplicación universal y efectivos, entre todos los pueblos y los Estados del Mundo.»

2. Extracte del Veredict del Tribunal Internacional pels Drets de la Natura, Cas Amazònia:

«(5) Dado que el Tribunal reconoce que los seres humanos somos Naturaleza, y que de allí se deriva la dependencia que tienen los seres humanos con la Madre Tierra y la estrecha relación entre la vulneración a los derechos de la Naturaleza con las violaciones de los derechos humanos, respecto a los alegatos sobre las violaciones de los derechos humanos, este Tribunal también se rige a lo dispuesto en la Declaración Universal de Derechos Humanos, en los Pactos de Derechos Civiles y Políticos y de Derechos Económicos, Sociales y Culturales, en la Convención Americana de Derechos Humanos, el Protocolo Adicional a la Convención Americana de Derechos Humanos en Materia de Derechos Económicos, Sociales y Culturales, el Convenio 169 de la Organización Internacional del Trabajo, en la Declaración Universal de Derechos de los Pueblos Indígenas y en la Declaración Americana de Derechos de los Pueblos Indígenas, sin perjuicio de otros instrumentos que el Tribunal considere pertinente en la materia.»

3. Extracte del reconeixement de la personalitat jurídica del Mar Menor i la seva Conca.

«**Preámbulo.** Los motivos por los que se aprueba esta ley son dos: Por un lado, la grave crisis que en materia socioambiental, ecológica y humanitaria viven el mar Menor y los habitantes de sus municipios ribereños; por otro lado, la insuficiencia del actual sistema jurídico de protección, a pesar de las importantes figuras e instrumentos de carácter regulador que se han ido sucediendo a lo largo de los últimos veinticinco años. La propuesta se refiere a todo el ecosistema marino lagunar del Mar Menor, con una superficie de 135 km², la mayor laguna costera del Mediterráneo español y una de las más grandes del Mediterráneo occidental. Con una profundidad media de 4 m y máxima de 7 m, se encuentra separada del mar Mediterráneo por una barra arenosa sobre afloramientos rocosos de origen volcánico de 22 km de longitud y una anchura de entre 100 y 1.500 m (denominada La Manga), que se encuentra atravesada por cinco canales o golgas de comunicación con el mar Mediterráneo. El conjunto de todos sus componentes –la biodiversidad característica (hábitats, flora y fauna), el sistema hidrogeológico con el que conecta y que conforma su cuenca vertiente, el fondo

Activitat vinculada a l'apartat 4 – SOM UN TEIXIT (Cont.)

lagunar, el agua y su salinidad, los humedales litorales, todo ello descrito en el Informe integral sobre el estado ecológico del mar Menor, elaborado por el Comité de asesoramiento científico del mar Menor y publicado el 6 de febrero de 2017–, ha venido sufriendo una serie de presiones derivadas de la intensificación de usos que, desde la década de los años 60 del siglo XX, se han venido desarrollando. El Informe identifica la convergencia en el mar Menor de diversos impactos.»

4. Fragment del llibre La Amazonia. Viaje al centro del mundo (2024) d'Eliane Brum (pp.354–357)

«Desde los deforestadores locales a las empresas mineras transnacionales, desde los grandes productores de proteína animal a las empresas energéticas estatales chinas, todos entienden la centralidad de la Amazonia, pero la entienden desde la lógica de la explotación depredadora. La Amazonia es uno de los centros donde se libra la guerra climática; pero se libra como una masacre, dada la desproporción de las fuerzas implicadas.

Cuando me refiero a la guerra climática, no hablo de una guerra contra el calentamiento global, ni de una guerra contra el clima. Lo que estamos viviendo es una guerra entre humanos: por un lado, la minoría que devora el planeta; por otro, la minoría que es devorada junto con el planeta. Se trata de una guerra entre humanos, pero no una guerra entre naciones, diferencia que resulta crucial. Por eso también hemos asistido a la irrupción del neo-nacionalismo a lo largo de la década de 2010, encarnado en personajes como Donald Trump, Jair Bolsonaro y otros. Déspotas electos, como Trump, han manipulado la idea del nacionalismo para levantar muros. ¿Y quién debería quedar fuera de estos muros? Los refugiados climáticos, obligados a abandonar sus tierras devastadas por sequías e inundaciones. [...]

La guerra climática es una guerra por la supervivencia, sí, pero como toda guerra por la supervivencia que implica humanos, es una guerra política. Y debe librarse políticamente. Amazonia Centro del Mundo es un movimiento político cuya primera propuesta es desplazar lo que es el centro y lo que es periferia, reposicionando la Amazonia y otros enclaves de la naturaleza en los centros geopolíticos del mundo humano en el planeta.

Al establecer la Amazonia y otros puntos calientes como centros del mundo, el movimiento reposiciona el “nosotros”. Nosotros ¿quiénes? Nosotros, los que nos hemos aferrado a la tierra y los que hemos elegido ponernos al lado de los que se han aferrado a la tierra, afirmamos la centralidad de la Amazonia, mucho más allá de la convención geopolítica actual de la Amazonia. La Amazonia es la mayor selva tropical del planeta y, al mismo tiempo, un símbolo de un cambio radical en la forma de

Activitat vinculada a l'apartat 4 – SOM UN TEIXIT (Cont.)

pensar y de concebir las humanidades (ahora en plural) como planeta. No sólo en nuestra forma de pensar, sino en la estructura misma del pensamiento. “Amazonizarse” es un verbo activo y reflexivo al mismo tiempo, que exige el desplazamiento de los centros geopolíticos, y también una transformación en la estructura misma del pensamiento, una transfiguración del lenguaje.»

Anàlisi comparativa

- Els estudiants busquen coincidències i connexions en les argumentacions dels tres textos de temàtica jurídica. L'objectiu és comprendre com els drets de la Natura s'han construït com a part dels drets i deures dels humans.
- Els estudiants analitzen la interdependència entre natura i éssers humans en el pla jurídic: com la vulneració dels drets de la natura repercuteix i vulnera els drets humans, posant especial èmfasi en el cas amazònic.

Diàleg filosòfic

El 1948 es va publicar la Declaració Universal dels Drets Humans, després de dues guerres mundials originades a Europa, ara hi ha molts països que ja estan considerant els Drets dels Animals, i en aquesta activitat ja parlem dels Drets de la Natura. Preguntes per el diàleg:

- El nostre llegat judeocristià col·loca a l'home a la punta de la piràmide¹⁰. Acceptar que la Natura té drets que hem de defensar col·loca els éssers vius i els humans dins d'un ecosistema circular, entreteixit, com una teranyina. Haurem de canviar la nostra cosmovisió?
- Què en penseu de descentrar l'ésser humà (sovint sinònim d'un determinat tipus d'ésser humà, occidental i blanc) i centrar l'Amazònia i altres llocs claus de la naturalesa com centres geopolítics del món, com suggereix Eliane Brum?
- Quines dificultats sorgeixen a l'hora de legislar sobre els drets de la natura? És suficient l'eina legislativa?
- Son respectats els drets humans a dia d'avui, per molt que existeixin a nivell formal? Si és així, els de quines poblacions? Totes les vides son protegides pels drets humans? És el cas dels refugiats (no només de guerra, sinó també climàtics)? Realment queda gaire temps abans que a Espanya i Catalunya mateixa ens convertim en refugiats climàtics?

Activitat vinculada a l'apartat 4 – SOM UN TEIXIT (Cont.)

- Creieu que defensant la natura podríem defensar els drets humans d'aquells que viuen en els indrets més proclius a l'explotació de recursos?
- Ara que fa anys que estem sortint a l'espai, haurem d'incloure-hi els drets dels planetes, de l'espai interestel·lar, etcètera?
- Creieu que és suficient lliurar la batalla jurídica? O bé cal una batalla política, també, com ens diu Eliane Brum, que empenyi mesures concretes?

---

10. Déu va dir: "Fem l'home a imatge, d'acord amb la nostra semblança; i governar sobre els peixos del mar, els ocells dels cels, a les bèsties, en tota la terra, i en tot animal que s'arrossega sobre la terra. Déu creà l'home a la seva imatge; a imatge de Déu el va crear; home i femella els va crear" (Gènesi 1:26 -27).

Fonts bibliogràfiques

Amazònies. El futur ancestral (catàleg). Barcelona: Edició CCCB-Direcció de Comunicació de la Diputació de Barcelona, 2025.

Brum, Eliane. *La Amazonia. Viaje al centro del mundo*. Barcelona: Random House, 2024.

Cargallo Celentani, Francesca. *Feminismos desde Abya Yala. Ideas y proposiciones de las mujeres de 607 pueblos en Nuestra América*. Santiago de Chile: Editorial Quimantú, 2013.

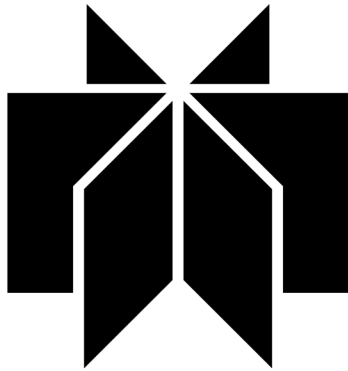
Haraway, Donna, i Segarra, Marta. "El món que necessitem" (col. Breus). Barcelona: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 2019.

Herrero, Yayo, Cembranos, Fernando y Pascual, Marta (Coords.) *Cambiar las gafas para mirar el mundo. Una nueva cultura de la sostenibilidad*. Madrid: Libros en Acción, 2011.

Hobbes, Thomas. *Leviatán. O la materia, forma y poder de una república eclesiástica y civil*. Ciudad de México: Fondo de Cultura Económica, 2017.

hooks, bell. "Eating the Other: Desire and Resistance" a *Black looks. Race and representation*. Routledge, 2014. Traducció utilitzada: Mónica Mansour.

Rawls, John. *Lecciones sobre la historia de la filosofía política*. Barcelona: Paidós, 2009.

CCCB Centre de Cultura
Contemporània
de Barcelona